

Tarih Okulu
Sonbahar 2009
Sayı V, 81-94.

İSLÂM MEDENİYETİ ARAP MEDENİYETİ DEĞİLDİR*

Mehmet ŞEKER **

Özet

Bilindiği gibi İslâmiyet Arabistan'da doğmuş ve Araplar eliyle yayılmıştı. Ancak yaklaşık iki yüz yıl içinde Fars, Türk ve Berberiler gibi farklı unsurlar İslâm dünyasına girmişlerdir. Gerek fetihler, gerekse diğer faaliyetlerde bu unsurların oynadıkları roller en az Araplar kadar etkin olmuştur.

Bu yüzden İslâm medeniyetinde rolleri görülen bu unsurlar dikkate alınmadan bir kısım yazarlar tarafından, sanki sâdece Araplar bu medeniyetin oluşmasını zenginleştirmişler anlamında, İslâm Medeniyetini "Arap Medeniyeti" olarak isimlendirmişlerdir. Oysa, İslâm Medeniyeti; muhtelif Müslüman milletlerin meydana getirdikleri bir ortak medeniyettir. Bu medeniyeti "Arap Medeniyeti" olarak isimlendirenler arasında yalnız Arap müellifler yoktur. Özellikle bazı batılı müellifler de bu kervana katılanlar arasında yer almışlardır.

Kuşkusuz Arap-İslâm Medeniyeti, Fars-İslâm Medeniyeti ya da Türk İslâm Medeniyeti şemsiyesi altında düşünülerek bir isimlendirme yapılabilir. Ancak bunların bütünü de İslâm Medeniyetinin içinde yer alan medenî faaliyetleri anlatır.

Bu bakımdan, bu makalede İslâm Medeniyetinin bütünüyle bir Arap medeniyeti olmadığı ve Arapların bu medeniyetin oluşmasında yalnız olmadıkları üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Bu arada Arapların İslâm'dan önceki medeniyetle de ilgileri düşünülürse, İslâm Medeniyetini bütünüyle ifâde etmeyeceği de göz önüne alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: *Arap Medeniyeti, İslâm Medeniyeti, Türk-İslâm Medeniyeti*

* Bu makale, 10-15.09.2007 tarihlerinde Ankara'da toplanan 38. ICANAS Kongresinde sunulan tebliğ gözden geçirilerek geliştirilmiştir.

** Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi.

Mehmet Şeker

Abstract

It's well known that Islam originated in Arabia, and especially in early times is propagated by Arab Muslims. But within two centuries Persia, North Africa, Horasan and Maverannehir are became a part of Islamic world. Then the ideas related with Persian, Barbarian and Turkish civilizations mixed with Arabic ones. The characteristic ideas of these cultures affected on the formation of Islamic civilization. That's why Islamic civilization can be accepted as a mixture of all these civilizations and, it's not true to describe or identify it as purely Arabic one without considering the others, as some of the Arab and western authors did.

However Islamic civilization can be described as an umbrella term which includes Arab-Islamic, Persian-Islamic or Turkish-Islamic etc. civilizations. In this sense it is cement which puts together as a whole all various items and transforms them in a different realm.

This article deals with the arguments against the identification of the Islamic and Arabic civilization and presents many examples from the history to support this idea.

Key Words: *Islamic Civilization, Arabic Civilization, Turkish-Islamic Civilization.*

GİRİŞ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında hem Batıda hem de İslâm dünyasında çeşitli kavramlar üzerindeki tartışmaların arttığı görülmektedir. Bu tartışmaların belirgin sebebinin Batının ilim, teknik ve diğer bazı medeni alanlarda sergilediği tartışılmaz üstünlüğünün görülmüş olmasıdır. Osmanlı aydınlarından bazılarının Batıyı tanımak amacıyla özellikle Fransa'ya gitmiş olmaları onların bu tartışmalara katılmalarına sebep olmuştur.

Fransız Ernest Renan'ın "**L'İslamisme et la Science**" (Bilim ve İslâmlık) konusunda ortaya attığı İslâm'ın bilim ve felsefeye karşı ve bunun asıl sebebinin de İslâm dininin Arapların ürünü olduğu iddiası da bu tartışmaların doruğa çıkmasına yol açmıştır. Bu tartışmaya katılanlar, Arapları ve ortaya koydukları ürünleri savunma gayretine düşmüşlerdir. Hatta Namık Kemal (öl. 1888) gibi bazı yazarlar Batılılara tepki olarak Arapları her türlü medenî

İslam Medeniyeti Arap Medeniyeti Değildir

gelişmenin menşei olarak görmeye ve göstermeye çalışmışlardır. Bunun sonucunda da Batı Medeniyetine karşı bir Arap Medeniyeti kavramı çıkmıştır.¹

Nitekim Fransız hekim ve sosyologu Gustave le Bon “**La Civilisation des Arabes**” (Arapların Medeniyeti) adlı eserini 1884’te yayınlarken bu kavramı kitabının kapağına taşımıştır. Her ne kadar Le Bon eserinin adını “**Arap Medeniyeti**” diye vermişse de muhtevasında ağırlıklı olarak İslâm Medeniyetini anlatmıştır. Onun eserinde Arap Medeniyeti adına verilen örnekler genellikle Müslümanların ürettikleri eserlerle şaheserlerden ibarettir.

Le Bon’dan sonra bu konuya eğilenler arasında Batıda; Arap Medeniyeti kavramını kullananların olmadığı görülmektedir. Genellikle bu alanda yazarların, eser üretenlerin ya İslâm Medeniyeti veya daha farklı adlar vererek eserlerini yayınladıkları görülmektedir.² Bunlardan biri de Sigrîde Hunke’dır. Alman asıllı bu yazarın eserinin orijinal adı şöyledir: “**Allahs Sonne über dem Abendland-unser Arabisches Erbe**” (Bizim Arap Mirasımız Üzerinde Allah Güneşi). Bu eser dilimize “**Avrupa’nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi**” olarak³ çevrilmiştir. Ancak adı geçen eserin Arapça olarak “**Şemsü’l-Arab Testatı’a ‘Ale’l-Ğarb**” şeklinde çevrilmiş⁴ olması dikkat çekicidir. Bu durumda eserin adı “**Batı Üzerine Doğan Arap Güneşi**” anlamına gelmektedir.

Bundan ayrı değişik alanlarda çalışma yapanlar arasında farkında olmadan hâlâ Arap Medeniyeti kavramını kullananlara da rastlanılmaktadır.⁵ Bu

¹ Namık Kemal, **Renan Müdâfaanâmesi**, (Abdurrahman Küçük), Ankara 1962; Ömer Faruk Acun, **Namık Kemal**, TDV. İA., XXXII, İstanbul 2006, s. 375.

² Corci Zeydan, **Medeniyet-i İslâmiye Tarihi**, I-V, (Tercüme: Zeki Megamiz), İstanbul 1328-1330; V. V. Barthold, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, İzah, düzeltme ve eklerle yayımlayan: Fuad Köprülü, Ankara 1963; Şemseddin Sâmî, **İslâm Medeniyeti**, (Sadeleştiren: Fahri Erdem), İstanbul 1980; André Miquel, **L’İslam et Sa Civilisation VII-XX.**, Siecle, Paris 1977; Marshall G. S. Hodgson, **İslâmın Serüveni Bir dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih**, C. 1-3, İstanbul 1993, İsmâil Râci el-Farukî, Luis Lâmia el-Farukî, **İslâm Kültür Atlası**, (Çeviren: Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu), İstanbul 1991; İsmail Hâmi Danişmend, **İslâm Medeniyeti**, İstanbul 1971; vb

³ Sigrîde Hunke, **Avrupa’nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi**, (Çeviren: Servet Sezgin), İstanbul 1972.

⁴ Nâci Ma’ruf, **Asâletü’l-Hadâratı’l-Arabiyyeti**, Bağdat 1969, s. 489; Sigrîde Hunke, **Şemsü’l-Arab Testatı’a ‘Ale’l-Ğarb**, (Tercüme: Fâruk Beyzan-Kemal Desûkî), Beyrut 1964.

⁵ Oya Levendoğlu, “*Tarih İçinde Geleneksel Türk Sanat Müziği ve Diğer Kültürlerle Etkileşimleri*”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 19, Yıl: 2005/2, s. 253-262; “*Yakın ve Orta Doğuda Arap ve İslâm İmparatorluklarının parlak dönemlerinde gelişen medeniyetin genellikle Arap Medeniyeti olarak bilinmesine rağmen bu medeniyet...*”; Âlimcan İneyet, “*Uygur On İki Makamı ve Edebiyatı*”, **Türkoloji Araştırmaları**, Sayı: 2/2, Bahar 2007, s. 4; “*Uygur On İki Makamı’nın kökeniyle ilgili, Abdurrahim Ötkür’ün tespitleri*

kavramın Araplar tarafından kullanılması bir bakıma mazur görülebilir. Ancak, Türklerin ve diğer milletlere mensup araştırmacıların hâlâ bunu kullanmakta ısrar etmeleri yadırganmaktadır.

İşte biz bu makalemizde öncelikle Arap Medeniyeti kavramını kullananlara bir örnek olmak üzere Nâci Ma'ruf'un eserini ve görüşlerini ele alarak, daha sonra da Şemseddin Sâmî'nin de haklı olarak ortaya koyduğu görüşlerine katılarak İslâm Medeniyeti kavramının kullanılmasının daha doğru olacağını ortaya koymaya çalışacağız.

I. Nâci Ma'ruf (Nâji Marouf) ve "Asâletü'l-Hadâratî'l-Arabiyye" (Originality of Arab Civilization) Adlı Eseri

Bağdat'ta 1973 yılında burslu öğrenci olarak bulunduğum dokuz aylık dönemde tanıdığım Prof. Nâci Ma'ruf, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi idi. Ma'ruf'un çalışmalarından biri olan ve ilgilendiğim "Asâletü'l-Hadâratî'l-Arabiyye" adlı eserini gözden geçirdiğimden beri konuya dikkat çekerek eleştirmek düşüncesindeyim.

Nâci Ma'ruf, bu eserini adlandırırken "Arap Medeniyetine" vurgu yapmıştır. Zira eserini "Arap Medeniyeti'nin Asâleti (Kökeni, Sağlam Kaynağı)" anlamına gelecek şekilde adlandırmıştır. Zaten kitabının arka kapağında da İngilizce adını; "Originality of Arab Civilization" olarak vermiştir. Ona göre Arap Medeniyeti, Arapların ortaya koydukları bir medeniyettir. Bu medeniyette, Arapların bütün tarihleri yatmaktadır. Sadece İslâm'dan sonraki tarih bu medeniyet için yeterli değildir. "Arap Medeniyetinin varlığı, bu medeniyetin Arap yarımadasında oturan ve Arapça konuşan Arap milletine has olduğu İslâm'dan yirmi asır öncesine kadar gider. Bütün bunlar, bu medeniyeti Arap Medeniyeti diye isimlendirmemizin sebebini açıklayan etkenlerdir. Buna ek olarak sevgili Peygamberimizin de Kureyş'in bir kolu olan Hâşimiler'e mensup bir Arap olduğunu da belirtmeliyiz. Kur'ân da Arapça indirilmiş olan bir Kitaptır... Bu sebeple Kur'ân Arap Medeniyetinin temelidir. Hatta en büyük dayanağıdır diyebiliriz. Bütün Müslümanlar'ı kapsayan medeniyetin temeli de İslâm'dır."⁶

çok ilgi çekicidir. O, Farabî'nin Arap Medeniyeti ve müziğine yaptığı katkılardan bahsettikten sonra..."

⁶ Nâci Ma'ruf, *Asâletü'l-Hadâratî'l-Arabiyye*, Bağdat h. 1389/m. 1969, İkinci baskı, s. 13, 241.

İslam Medeniyeti Arap Medeniyeti Değildir

Yazarın bu satırlarında, eserini yazarken “**Arap Medeniyeti**” deyimini neden tercih ettiğini anlatırken şu gerekçeleri sıraladığını görmekteyiz:

1. Arap Medeniyetinin varlığı, İslâm’dan yirmi asır öncesine dayandırılmaktadır.

2. Bu medeniyet Arap Yarımadasında yaşayan ve Arapça konuşan Araplar tarafından kurulmuştur.

3. Hz. Muhammed de Arap’tır ve Kureyş’in Hâşimi koluna mensuptur.

4. Arap Medeniyetinin temeli İslâm’a dayanmaktadır.

Bir başka paragrafta da Ma’ruf, kitabı yazmasının maksadını şöyle dile getirmektedir: “**Allah’a, Arap milletine, onun dini olan İslâm’a, onun insanî değerlerine inanan, iyi, ahlaklı iyi işler yapan İslâm’ın getirdiği değerli özelliklere sâhip bütün insanları bunlara çağıran yeni bir Arap nesli yetiştirmektir.**”⁷

Ona göre; Arap Medeniyetini, Câhiliye devrinden başlayıp, hızlı bir şekilde İslâm’la büyüyen; Bağdat Abbasî Hilâfeti zamanında Kurtuba Emevileri’nden başka Kâhire’de Fâtımiler döneminde; Asya, Afrika ve Avrupa’da kurulmuş olan muhtelif İslâm devletleri eliyle Araplar zirveye ulaştırmışlardır. “**Arap Medeniyetini, dünyadaki bilinen akımlardan biri ile adlandırmak mümkün değildir. Çünkü bu akımlarda var olan güzelliklerin bütünü, zaten İslâm’da mevcuttur. İslâm hakkında verilecek hüküm, onun indirilmiş bir şeriat olmasıdır. İslâm, Arap Medeniyetini ve gerçek Arap ruhunu ifâde eden en geniş kavramdır. Hatta İslâm, Araplığın en büyük ifâdesidir... İslâm ve Araplık birbirine zıt ve birinin ötekine ihtiyaç duymayacağı şeyler değildir. Arap, belki de Arapçılığa yöneldiği zaman İslâm’a da en yakın olmuş olabilir...**”⁸ Bu görüşlerine Nâci Ma’ruf, Arap Medeniyetinin kendine has bir ideoloji oluşturduğunu da ilâve etmektedir.⁹

“**Araplar İslâm dininin emirlerini yerine getirip değişik medeniyet kurumlarını oluşturduklarında dünya onlara boyun eğdi ve milletler onlara itaat etti. Onlar sayesinde insanlık sağlıklı bir yapıya kavuştu. Özellikle millî, kültürel, dinî ve siyasî birlik ile düşünce birliği sağlayan**

⁷ Nâci Ma’ruf, a.g.e., s. 10.

⁸ Aynı eser, s. 4-5.

⁹ Aynı eser, s. 5.

Kur'ân-ı Kerim dili olan Arapça'nın yayılması konusundaki çalışmaları dikkat çekicidir.”¹⁰

Birbiriyle çelişen ifâdeleri ile yazar ne Araplık'tan ne de İslâm'lıktan vazgeçebilmektedir. Hatta onun Arap Medeniyeti kavramını da her ikisi için de kullanmakta ısrar ettiği görülmektedir. Hem İslâm'ın Arap ruhunu ifâde eden bir kavram olduğunu, hem de İslâm'ın emirlerine uyan Arapların insanlığın sağlıklı bir yapıya kavuşmasına da hizmet ettiğini ileri sürmektedir. Buna bağlı olarak da, Arap Medeniyetinin sahip olduğu karakteri şöyle tanımlamaktadır.

“Arap Medeniyeti, taklitten kurtulup bütün dinamikleriyle nihâî yetenekleriyle yepyeni, orijinal, yenilenmiş ve bütün bilgi alanlarında sağlam bir hüviyete kavuşmuştur. İlmî bütün dünyada yaratıcılık, yenilik, buluş ve ustalığıyla kendi medeniyetine yönelmiştir. Bundan dolayı Arap Medeniyetinin başka medeniyetlerden yararlandığına da işâret etmekle beraber, aldıklarıyla yetinmediğine de dikkat çekmek gerekir. Yararlandığı bu bilgiler, taklit ve donukluğu bir tarafa atmak şartıyla ve diğer milletlerin deneyimlerinden de faydalanarak kendi canlılığını ortaya koyduğunu göstermiştir.”¹¹

Arap Medeniyeti kavramını eserin bütününde ısrarla kullanmayı yeğleyen Nâci Ma'ruf, bu medeniyetin; **“ilim, edebiyat, san'at, musikî, astronomi ve hayatın dinî, siyasî, sosyal, iktisadî, kültürel, adlî vb. bütün yapıp ettikleri ile ilgili olan kanunları ihtiva eden hususları”** kapsadığını ifâde ederek; **“Arap medeniyetinin, kendisinden önce geçen bütün medeniyetlerden üstün”** olduğu kanaatini belirtmektedir. Bu medeniyetin doğuyu ve batıyı etkilediğine işâret ettikten sonra; **“Avrupa'yı maddî, aklî ve kültürel alanlarda etkilemiştir. İnsanlık açısından en yüksek derecelerle vasıflandırılmıştır”¹²** demektedir.

Prof. Ma'ruf'un eseri baştan sona gözden geçirildiğinde; Arap Medeniyeti kavramının, yerinde bir kavram olduğu hakkındaki görüşte ısrar edildiği görülür. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi yazar, İslâm'ın bu medeniyetin ayrılmaz bir unsuru olduğunu da söylemeden edememektedir. Görüldüğü gibi İslâm'dan vazgeçemeyen Ma'ruf, Arap medeniyeti kavramını kullanırken de hem İslâm'a, hem de diğer Müslüman olan milletlere haksızlık ettiğinin farkına varmamış görünmektedir. Buna rağmen, bu medeniyetin ana

¹⁰ Aynı eser, s. 6-7.

¹¹ Aynı eser, s. 7, 23.

¹² Aynı eser, s. 171.

İslam Medeniyeti Arap Medeniyeti Değildir

unsurlarından biri olan Arap yazısının gelişmesinde, Arapların dışındaki Müslümanlar'ın oynadıkları önemli role de değinmeden edememektedir. Bu alanda, Araplar'ın yanında, Türkler'in ve İranlılar'ın güzel örnekler verdiklerini kaydetmekten de kendini alamamaktadır..¹³

Özellikle bu medeniyetin ilmî gelişmesinde rolleri olan bilginlerin eserlerini Arapça olarak vermiş olmalarından dolayı Arapların dışındaki bütün Müslüman bilgin, filozof ve san'atkârları da aynı sınıfa dâhil ederek; onları da Arap ve eserlerini de Arap medeniyetinin ürünleri arasında saymış bulunmaktadır. Fars asıllı Büveyhoğulları'nın Bağdat'ta kurdukları Adûdî, Türk asıllı Nureddin'in Şam'da tesis ettiği Nurî hastahânelerini birer Arap eseri olarak gösterdiği gibi,¹⁴ Selçuklu Sultanı Alparslan'ın yaptırdığı Nizâmiye Medreselerini de aynı kategoriye dâhil ettiği¹⁵ görülmektedir. Bu tür örnekleri daha da artırmak mümkündür.

Ma'ruf'un Görüşlerinin Tenkidi

Arapların Müslüman oluşları ve İslâmiyet'in yayılmasında oynadıkları rolden dolayı, başta Hz. Muhammed'e dayanarak ortaya çıkmış olan medeniyete Arap Medeniyeti adının verilmesi ve bunun yerinde bir isimlendirme olduğunun iddia edilmesi temelde yanlıştır. Bunları birkaç madde altında toplamak istiyoruz:

1. Öncelikle Hz. Muhammed'in Arap olması, O'nun getirdiği dinin mensup olduğu etnik grubun adıyla adlandırılmasını gerektirmez. Kaldı ki O sâdece Araplara Peygamber olarak gönderilmemiştir. Kur'ân'da bu konuda çok açık olarak Hz. Muhammed'in Allah'ın Elçisi olduğu belirtildiği gibi,¹⁶ onun bütün insanlığın peygamberi olduğu da beyan edilmektedir: **“Ey Muhammed! Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”**¹⁷ Bu son âyetle Kur'ân, Hz. Muhammed'in sâdece ne Arapların ne de diğer milletlerin, hatta ne de Müslümanların peygamberi değil, bütün âlemleri kucaklayıcı bir Peygamber olduğu bildirilmektedir.

¹³ Aynı eser, s. 387-388.

¹⁴ Aynı eser, s. 451.

¹⁵ Aynı eser, s. 456.

¹⁶ Fetih sûresi, âyet: 29.

¹⁷ Enbiya sûresi, âyet: 107.

2. Kur'ân'ın Arapça indirilmesinin birinci sebebi, Hz. Muhammed'in içinde bulunduğu topluma inancını anlatmayı hedeflemesidir. Bu toplum, ister Arap, ister gayr-ı Arap olsun, (Yahudiler vb.) ortak dil olarak Arapça ile anlaşıyorlardı. O devrin Arap yarımadasında az da olsa Arap olmayan unsurların varlığı bilinmektedir. Bunlara da Arapça ile ulaşılabilceği göz önüne alınınca Arapça'nın Kur'ân'ın dili olması bu medeniyete Arap Medeniyeti denmesini gerektirmez. Daha sonra da işaret edeceğimiz gibi Müslüman olanlar, hem dinî bilgi ve ilimlerde, hem de diğer bilim dallarında ortaya koydukları eserlerini Arapça olarak kaleme aldıklarından, Arapça, bu medeniyetin ortak dili olmuştur.

3. İslâm, kendinden önce gelen bazı dinler gibi sâdece bir kavme ve topluma gönderilmiş bir din değildir. Yukarıda da ifâde ettiğimiz gibi İslâm, bütün insanlığa çağrıda bulunan bir dindir. Bundan dolayı ilkeleri evrenseldir. Daha Kur'ân'ın ilk sûresinin ilk âyetinde; **“Allah, âlemlerin Rabbi”**¹⁸ olarak nitelenmektedir. Bu da Kur'ân'ın ve İslâm'ın evrenselliğini açıkça ortaya koymaktadır.

4. Yazarın Arap Medeniyeti adını verdiği medeniyetin kendi kendine yettiğini ve tarihi kökenleri bulunduğunu da iddia ederek, **“İslâm'ın Arap medeniyetinin ve gerçek Arap mâneviyatının en büyük temsilcisi”**¹⁹ olduğunu ifâde etmesi de kendi kendisinin çelişkisinden başka bir açıklama ile anlatılamaz. Zaten Arapların tarihlerinin ilk devirleri oldukça karanlıktır. Arapların eski devir tarihlerinin Arap yarımadasının tarihiyle başladığı düşünülmektedir. Bunun da, yazarın iddia ettiği gibi öyle İslâm'dan yirmi asır önceye gitmesinin mümkün olamayacağı görülmektedir. İslâm'dan önceki ve İslâm'ın başlangıç devirlerinde Araplar da ilme ait ya da medeniyete dair verebilecekleri Arapça'dan başka bir şeyleri yoktu denilse mübâlağa edilmemiş olur.

5. Ayrıca, Arap medeniyetinin temelini Kur'an'ın ve İslam'ın oluşturduğunu kabul ederek, Arapçılığa yönelmenin aynı zamanda İslam'a da yakın olunacağını beklemek, her şeyden önce Müslüman olmayan Araplar haksızlık edilmiş olmaz mı? Bunun yanında Müslüman olmayan Arapların da medeniyete yaptıkları hizmetler, hiç kuşkusuz Arap Medeniyeti adına kaydedilebilir. O yüzden bunları İslam medeniyetinin haznesine yazmak doğru olur mu?

¹⁸ Fâtiha (1), âyet: 1.

¹⁹ Nâci Ma'ruf, a.g.e., s. 5.

II. İslâm Medeniyeti

XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu kavram tartışmalarına katılanlardan biri de ünlü Türk yazar ve dilcisi Şemseddin Sâmî (1850-1904)dir. Çalıştığı “**Tercemân-ı Şark**” gazetesinin kurduğu Cep Kütüphânesi için hazırlanan seri kitaplar arasında “**İslâm Medeniyeti**” adını verdiği çalışmasını yayınlamıştır. Cep kitabı niteliğindeki bu küçük eserin girişinden önce Şemseddin Sâmî “**Medeniyet Ne Demektir?**” sorusunun cevabını vermeye çalışmıştır.²⁰ Biz burada medeniyetle ilgili bilgileri ele almadan doğrudan Şemseddin Sâmî’nin Girişte üzerinde durduğu, bir bakıma medeniyet tarihi hakkındaki görüşlerini özetlemeye çalışarak, asıl konumuz olan “**Arap Medeniyeti**” ile “**İslâm Medeniyeti**” konusunda ortaya koyduğu düşüncelerini ele alacağız:

Medeni olanla olmayan arasındaki farka işaret ettikten sonra Şemseddin Sâmî, şu başlıklar altında konuyu ortaya koymuş bulunmaktadır:

1. Adım Adım Medeniyete (s. 16-17)
2. Avrupa Medeniyeti İslâm Medeniyetinin Eseridir (s. 17-21)
3. İslâm Medeniyetine Arap Medeniyeti Denemez (s. 21-29)

Son başlıkta görüldüğü gibi Şemseddin Sâmî, asıl konumuza yer vermektedir. Burada, Avrupa bilginlerinden bir takımının İslâm Medeniyetine “**Arap Medeniyeti**” adını verdiklerini hatırlattıktan sonra bunun doğru olmadığını belirterek şöyle devam etmektedir: “**Gerçekten İslâm Medeniyetinin bir çok eserleri Arap dilinde bulunuyorsa da, Arap dili o vakit bütün İslâm milletinin ilim dili idi. Bundan bir asır öncesine gelinceye kadar, İstanbul’da yetişen Osmanlı âlimleri bile ilmî ve edebî eserlerinin çoğunu Arap dilinde yazmışlardır. Kemalpaşazâde, Ebu’s-Suûd, Molla Gürâni, Kâtip Çelebi ve Râgıp Paşa gibi bilginlerin eserleri buna delildir. O zaman bütün Avrupa milletlerinin ilim ve edebiyat dili Latince olduğu gibi, İslâm milletlerinin de umûmî ilim ve edebiyat dili Arapça idi. Farsça ve Türkçe yalnız şiirlere, ahlâka ve halk tabakasına ait bir takım ufak tefek şeylere mahsus olup, ilimle ilgili kitap yazan Fars ve Türk bilginleri de diğer İslâm milletlerinin âlimleri gibi kitaplarını Arap dili ile yazmışlardır.**”²¹

²⁰ Şemseddin Sâmî, **İslâm Medeniyeti** (Sadeleştiren: Fahri Erdem), İstanbul 1980, s. 10-12.

²¹ Şemseddin Sâmî, a.g.e., s. 21.

Şemseddin Sâmî Arap olmayan Fars, Türk ve diğer ırklara mensup İslâm bilginleri arasında ünlü İbn-i Sîna ile Fârâbî'nin ve meşhur Eyyubî hükümdarı Selahaddin Eyyubî'nin Türk oldukları Batılı iddia sâhiplerince bilinseydi Arap Medeniyeti iddiasından vazgeçip bu medeniyetin "**Türk-İslâm Medeniyeti**" olduğunu kabul edeceklerinde şüphe olmadığını belirtmektedir.

İslâm Medeniyetinin bir millete ve bir dinî topluma mahsus olmadığını vurgulayan Şemseddin Sâmî, bu medeniyetin İslâm dininin ortaya çıkışından hemen sonra meydana gelmiş ve o dinin esasları üzerine kurulmuş olduğuna dikkat çekmektedir.²² Ayrıca bu medeniyete "**İslâm Medeniyeti**" denmesinin sebebinin de sâdece "**İslâm milletlerinde bulunmuş olmasına**" bağlanamayacağı, bunun yanında "**İslâm dininin semere ve mahsûlü olduğu için bu isimden başka bir isimle**" adlandırmanın mümkün olamayacağı belirtilmektedir.

Daha sonra Şemseddin Sâmî, İslâm Medeniyetinin, "**Arap milletlerinin fikir ürünü ve çalışması**" olarak kabul edilemeyeceğini ifâde ettikten sonra şu görüşlere yer vermektedir:

"**İslâm Medeniyeti sâdece İslâm dininin semeresi ve mahsûlüdür deriz. Çünkü, bu medeniyet İslâm dininin ortaya çıkışıyla beraber meydana geldi. İslâm dininin yayılmasıyla beraber yayıldı. Her nereye İslâm dini ulaştıysa, bu medeniyet de oraya ulaştı. Her hangi bir kavim İslâm dinini kabul ettiyse, bu medeniyet dairesine dahil oldu. Bu medeniyet İslâm dininin semeresi(ürünü)dir.**"²³

"**Müslümanlar yalnız (vaktiyle bir medeniyetin dönüp dolaşıp yeri bulunmuş olan) Suriye ve Irak ile Mısır ve İran'da yeniden bir medeniyet meşalesi yakmakla yetinmeyip, o meşale ile (daha medeniyet görmemiş olan) Tataristan'ın buzullu ovalarını, Afrika'nın yanmış çöllerini de aydınlatmaya çalıştılar. İslâm Medeniyetinin Bağdat'ta, Şam'da, Mısır'da, İsfahan'da, Buhara'da, Semerkant'ta, Herat'ta, Şiraz'da, Kayrevan'da, Fas'ta, Kurtuba'da, Gırnata'da kurulmuş olan ilim ve irfan meşaleleri Batı Asya'nın yarısını, Doğu Afrika'nın yarısını, Avrupa'nın büyük bir bölümünü aydınlatmakta idi...**"²⁴

Bu medeniyet sâyesinde sâdece Avrupalılar, eski Yunan Medeniyetinden haberdar olarak, eski Yunan filozoflarının adlarını bile Müslümanlardan

²² Aynı eser, s. 23.

²³ Aynı eser, s. 25-26.

²⁴ Aynı eser, s. 27.

öğrenmişlerdir. **“Yunanlı filozofların asıl metinleri bilinmeyen pek çok eserlerini de Arap dilinde buldukları tercümelere”** almışlardır. Bunun yanında **“Arap dili bir hayli gelişip yayılmıştı. Farsça da yeniden teşekkül ederek oldukça yaygın bir edebiyat türüne sâhip oldu. Türk dili de Arap harfleriyle yazılmaya başladığı gibi, çeşitli ilim dallarında yeniden tercüme, keşif veya icatlar yapılarak gelişmeye başladı.”**²⁵

Bu tartışmalara katılanlardan biri de, 1865’te Kazan’da doğmuş, 1923’te de İstanbul’da vefat etmiş olan Musa Akyiğitzâde’dir. O da tıpkı Şemseddin Sâmî gibi hacmi küçük de olsa, muhtevâsı önemli olan **“Avrupa Medeniyetinin Esasına Bir Nazar”** adlı eserinde, İslâm Medeniyetine Arap Medeniyeti denemeyeceğine dâir görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

“Avrupalıyı cehâletten kurtaran şey, İslâm medeniyetidir. Vahşi Avrupalının zihnini nurlandıran öğretmenler genellikle Müslüman hocalardır. Müslüman hocalar diyoruz; özellikle Arap hocaları demiyoruz. Çünkü Arap medeniyeti denilen şey Arap kavminin medeniyeti olmayıp genel olarak Müslüman medeniyetidir. O zamanlar ilim ve fenlere ait eserlerin Arapça yazılması âdet hükmünde idi. Oysa ilim ve fenne ait eser veren yazarlar arasında Türkler pek çok olduğu gibi, ihtidâ eden Yahudi ve diğer milletlere mensup olanlar da vardı.

“Özetle Orta çağda İbn-i Sina hazretlerinin tıbbâ dâir eserleri Latince’ye tercüme edilip Avrupa okullarında okutulmaya başlandı. İbn-i Sina’nın eserleri Arapça yazılmış olmasına rağmen kendisi Buhara’lı Türk oğlu Türk’tü. Bunun gibi sebeplerle, o yüceltilen medeniyete, çeşitli milletlere mensup hizmet edenlerinden dolayı tercihen İslâm Medeniyeti adı verilmesi Arap medeniyeti denilmesinden daha doğru olur.”²⁶

Muhtemelen bundan tam bir asır önce Kopenhag’da (1908) toplanan Beynelmillel Müsteşrikler Kongresi’nde Mısır Hıdivliği’nin resmî murahhası olarak Muallim Ahmed Zeki Paşa kongre üyelerine bir tebliğ dağıtmıştır. Tebliğin başlığı **“L’Aviation chez les Musulman”** [Müslümanlar’da Havacılık (Tayyarecilik)] adını taşıyordu. Bu tebliğ metninde, Ahmed Zeki Paşa, Müslümanlar’da havacılıktan bahsedeceğini söylüyorsa da muhtevâsında; **“Marifet ve faâliyet-i beşeriyenin her şubelerini o kadar ilerletmiş olan Arapların semâda seyahat mesele-i câzibesıyla iştilal etmemiş olmaları,**

²⁵ Aynı eser, s. 28-29.

²⁶ Musa Akyiğitzâde, **Avrupa Medeniyetine Bir Nazar (Avrupa Medeniyetinin Esasına Bir Nazar)**, İstanbul 1315; (Sadeleştiren: Selçuk Uysal), Ankara 1996, s. 4.

hakikaten mûcib-i hayret olmuş olurdu” diyerek, isimleri unutulmaması gereken iki Arap’ın biyografilerini vereceğini belirterek devam ediyordu. İki Arap olarak tanıtılan havacılarından biri; el-Cevherî, diğeri de İbn-i Fernas’tır.²⁷

Bu isimlerden birincisi bizim ilgimizi çekmiştir. Gerek Akçuraoğlu’nun, gerekse hayatı hakkında bilgi veren kaynakların Türk olduğu hususunda birleştikleri **“el-Cevherî”**nin Arap olarak takdîm edilmesi şayân-ı dikkattir. Bilindiği gibi el-Cevherî, Türkistan’lıdır. Tam adı; **“Ebu Nasr İsmâil b. Hammad el-Cevherî’dir** (öl. h. 400/ m. 1009).” **“Tâcü’l-Luğa”** adlı sözlüğü ile tanınan el-Cevherî, Fârâbi gibi, Fârâb’da doğmuş bir Türk âilenin çocuğudur. Hayatının son zamanlarında uçmak arzusuyla kanat takarak Nişâbur’daki evinin veya câminin damından atlamıştır. Kendisinin toplanan halka, yazdığı sözlüğü kastederek; **“bu dünyada benden başka kimsenin yapmadığı bir eser meydana getirdim”** dedikten sonra, **“şimdi de öyle bir tasavvuru (hayali) gerçekleştirmeye kalkışıyorum ki, benden önce hiç kimse buna teşebbüs etmemiştir”** diyerek, kanatları ile uçmaya kalkışmış ve tabiatıyla yere çakılarak vefat etmiştir.²⁸

Cevherî’nin uçma teşebbüsünden çok bizi, onun Ahmed Zeki Paşa tarafından bir Arap olarak takdîm edilmiş olması ilgilendirmektedir. Bunun gibi İslâm Tarihinde yüzlercesinin, haksızlığa uğrayarak Arap olmadıkları halde Arap olarak tanıtılmalarının, onların ortaya koydukları eserlerinin de Arap Medeniyetine mâl edilmesine yol açmaktadır. Hâlbuki, ister Arap, ister Fars, ister Türk isterse bir başka millete mensup olsun, eğer Müslüman ise, Müslüman bir âilenin çocuğu ise veya sonradan Müslüman olmuş da Müslüman bir toplumda eser vermişse, bütün bunları **“Arap Medeniyeti”** adı altında değil, **“İslâm Medeniyeti”**nin şemsiyesi altında toplamak daha doğru olmaz mı? Böylece evrensel bir nitelik kazanmış olan İslâm Medeniyeti kavramından korkmadan, göğüs gere gere kullanmak suretiyle bütün Müslüman milletleri yüceltmiş olmaz mıyız?

Tıpkı Arap tarihinde olduğu gibi, Türk tarihinin de çok geniş bir dönemi, Türkler’in İslamlığı kabul etmelerinden Tanzimat’a kadar bin yıllık bir devresi İslam tarihi denilen genel çerçeve içinde ele alınmaktadır. Türkler İslam toplumuna dahil olarak **“İslam Medeniyeti”** dediğimiz medeni merhalenin gelişmesine gözle görülüp, hatırı sayılacak bulunduğu şüphe yoktur. İslam

²⁷ Yusuf Akçuraoğlu, **“Türkler’in İlk Tayyarecisi,”** Türk Yurdu, Sayı: 15.

²⁸ Hulusi Kılıç, **Cevherî**, TDV., İA., VII, İstanbul 1993, s. 459; Yusuf Akçuraoğlu, a.g.e., Sayı: 15.

İslam Medeniyeti Arap Medeniyeti Değildir

Dünyasının mukadderatı üzerinde büyük ve devamlı bir tesir yapmış olan Türklerin tarihini bilmeden İslam tarihini anlamak nasıl mümkün görünmüyorsa, onların tarihini de İslam tarihi çerçevesinde ele almadan “Ortazaman Türk Tarihi” ni anlamamanın da mümkün olmayacağı olağandır.²⁹ Bu durumda yaklaşık dokuz, on asrı içine alan bu döneme nasıl “Türk Medeniyeti” denmesinin yanlış olduğu kabul edilirse, İslam Medeniyetinin de Türklerin ortaya koyduğu medeni merhaleleri görmezden gelinerek anlaşılması anlatılmasının da eksik olacağı dikkatten uzak tutulmamalıdır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yüz yıl öncesinde tartışılan bir konunun aradan bir asır geçtikten sonra hâlâ tartışılıyor olması dikkat çekicidir. Her şeyden önce bu durum Türkiye’de ve İslâm dünyasında olduğu gibi dünyanın diğer ülkelerinde de henüz taşların yerli yerine oturmadığını göstermektedir.

Medeniyetin önemli bir unsuru olan teknolojinin gelişmesi ulaşımı ve haberleşmeyi olabildiğinden daha da hızlandırmış görünmektedir. Buna bağlı olarak düşünce boyutunda ortaya atılan görüşler de hızla yayılmaktadır. İnternet gibi ağları ile insanlar, ânında veya tele konferans usulüyle de yazışarak görüş ve düşüncelerini paylaştıkları gibi aynı zamanda her hangi bir konuda da tartışabilmektedirler.

Bu arada gerek bilimsel gerekse reklam amacıyla yapılan bir çok çalışmalar da İnternet yoluyla yaygınlık kazanmış bulunmaktadır. İşte bunlardan birinde, Turizm Terimleri Sözlüğü” adı altındaki bir dosyada “**Arabic Civilisation**” “**Arap Medeniyeti**” kavramının; “**Arap Yarımadasında M.S. 975 yılında başlayıp 1525 yılında sona eren medeniyet**”³⁰ şeklinde tanımlanmış olması bizim bu tartışmayı gündeme taşımakta ne kadar haklı olduğumuzu göstermektedir. Bunun gibi İnternet ortamında sunulan bu bilgilerin neresini ciddiye almak gerekir? Ne “**Arap Medeniyeti**” kavramında, ne de bunun tanımında doğru olan bir taraf vardır? O zaman bu kadar yanlış ciddiye alıp tartışmaya açmanın gereği yoktur diyebilirsiniz. Ancak günümüzde artık kitaplar, ciddi makaleler ve araştırmalar

²⁹ Fuad Köprülü, a.g.e., XIII

³⁰ <http://www.turizmdebusabah.com/sozluk>, Erişim tarihi, 06.09.2007; <http://www.turizm.terimleri.com/sozluk>, Erişim tarihi, 06.09.2007; <http://www.tureng.com>, Erişim tarihi, 06.09.2007.

Mehmet Şeker

gençlerin, hatta bazı akademisyenlerin başvuru kaynağı olmaktan çıkmış, bunun yerini İnternet bilgileri almıştır. O bakımdan bu tür İnternet sayfalarında dolaşanlar, hâlâ hem de Türkiye’de hazırlanmış bir sözlükte “**Arap Medeniyeti**” kavramı ile karşılaşıyorlarsa, o zaman bu konunun tartışılması gerektiğini kabul etmek gerekir.

İşte bu konuda geçmişte yapılmış tartışmalara dikkat çekmek üzere birkaç örnek vererek İslâm Medeniyetine Arap Medeniyeti denmesinin yanlışlığının bir kez de tarafımızdan belirtilmiş olmasında bir mahzur olmadığı kanaatindeyiz. Konuyu tamamen milliyetçilik duygularının dışında ele alarak, buna bütünüyle salt akademik kaygılarla bakıldığında, İslâm Medeniyeti kavramının kullanılmasının daha yerinde olduğu görülecektir.

Çünkü İslâm Medeniyeti Müslüman milletlere mensup ilim adamı, edip, şair ve yazarlarla siyaset adamlarının ortaya koydukları düşünce ürünleriyle ve kurdukları müesseselerle oluşmuş bir medeniyettir. Bu alanda eser verenler ister Arap, Fars, Türk, Berberi veya diğer milletlerden bulunsunlar, isterse Arapça, Farsça Türkçe ve diğer dillerde eser vermiş olsunlar, bunların ortak paydası “**İslâm**” deyimidir. Bu açıdan bakılınca Müslümanların kurdukları medeniyete “**İslâm Medeniyeti**” denmesinden daha tabii bir durum olamaz. Bu açıdan da İslâm Medeniyetine Arap Medeniyeti denmesi doğru değildir.